

УДК 94(477.64)

DOI: 10.34142/2313-2345.2020.57.08

Стешенко Н. Л.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук

Донбаської державної машинобудівної академії

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0143-2916>**Бородай А. В.,**

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри філософії та соціально-політичних наук

Донбаської державної машинобудівної академії

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6966-8533>

НЕСТОР МАХНО ТА ЙОГО УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ НА ДОНБАСІ НАВЕСНІ 1919 Р.

У статті досліджена роль Нестора Махна та участь очолюваного ним формування в бойових діях на території Донбасу навесні 1919 р. Аналізуючи участь Нестора Махна у бойових діях на Донбасі навесні 1919 р., можна зробити висновок, що розрив союзу з Махном став однією з причин поразки Червоної Армії на Донбасі. В. Ленін говорив, що за два роки революції більшовики не змогли завоювати співчуття і підтримки більшості трудячого селянства України. Нестор Махно був значимою фігурою в період української революції 1917–1921 років, зокрема під час воєнних дій на території Донбасу. Маючи самобутні політичні погляди та безумовний талант полководця він став виразником інтересів найчисельнішої верстви населення – селянства. Ця «третья сила» в умовах збройного протистояння шукала свій шлях і тому не мала чіткої орієнтації на певну політичну силу – Директорію, більшовиків чи білогвардійців. Тому, опинившись між ворожими для себе силами, Махно був приречений на поразку, підтвердженням чому стала його перша спроба виступити на боці більшовиків навесні 1919 року.

Ключові слова: Донбас; українська революція 1917–1921 років; Нестор Махно; громадянська війна; українське селянство

The purpose of this article is research of role of Nestor Makhno and participation of forming headed by him in battle actions on territory of Donbas a spring 1919. Methodology is based on principles of objectivity, historical method, system and scientific character. Such historical methods are used: retrospective, problem – chronologic, comparative. Scientific novelty. Actual is a problem of objective study of personality of Nestor Makhno and his activity, first of all, on territory of Donbas, which even through hundred years after the events of Ukrainian revolution and civil war remains studied not enough. Conclusions. Analysing participating of Nestor Makhno in battle actions on Donbas in spring in 1919 it is possible to do next conclusions. Consequently, the break of union with Makhno became one of reasons of defeat of the Red army on Donbas. Lenin it is said that for two years of revolution bolshevists were not able to conquer sympathies and supports of majority of worker peasantry of Ukraine. Nestor Makhno was a meaningful figure in the period of Ukrainian revolution of 1917–1921, in particular during military operations on territory of Donbas. Having own political looks and absolute talent of war – lord he became express of interests of the most numerous layer of population are peasantries. This «third force» in the conditions of the armed opposition searched the way and that is why did not have a clear orientation on certain political force – Directory, bolshevists or whiteguards. Appearing between hostile on your own forces, Makhno was doomed to the defeat. By confirmation his maiden attempt to come forward on the side of bolshevists in spring in 1919 became it.

Key words: Donbas; Ukrainian revolution of 1917–1921; Nestor Makhno; civil war; Ukrainian peasantry.

Постановка проблеми. В подіях української революції 1917–1921 років Нестор Махно зіграв особливу роль. При цьому дану роль кожен інколи бачить по-своєму. Для когось він був злочинцем, хитрим авантюристом, для когось – ворогом, для інших – талановитим командиром та організатором, під керівництвом якого у критичні моменти могли об'єднуватись десятки тисяч людей. Але жоден з цих підходів не дає цілісної картини сприйняття особистості об'єкта дослідження та його визначної ролі в цих буремних подіях, Тому наразі залишається актуальною проблема об'єктивного висвітлення особистості Нестора Махна та його діяльності, насамперед, на території Донбасу, яка навіть через сотню років після подій української революції та громадянської війни залишається недостатньо вивченою.

Відповідно **метою** роботи є дослідження ролі Нестора Махна та участь очолюваного ним формування в бойових діях на території Донбасу навесні 1919 р. Для досягнення поставленої мети необхідно реалізувати ряд завдань: визначити роль та місце Махна в тогочасних подіях, визначити мотиви укладання союзу з більшовиками, дослідити роль його армії під час воєнних дій на Донбасі.

Аналіз актуальних досліджень. Історіографічний доробок досліджуваної проблеми характеризується доволі значними здобутками [Белаш А., & Белаш В. 1993] [Верстюк 1991а] [Волковинський 1994] [Кушніренко 2013] [Чоп, & Лиман 2019]. Проте, чимало регіональних аспектів історії махновського руху залишаються поза увагою дослідників, що й спричинило появу даної статті.

Виклад основного матеріалу. Будучи за походженням із бідних селян, не маючи ніякої освіти, окрім двох класів початкового училища, Нестор Махно зміг побудувати громаду, повністю засновану на ідеях безвладдя. Ці погляди були сформовані під час відбування покарання у тюрмі, куди він потрапив за участь у розбійному нападі. Сам Махно вважав себе «анархо-комуністом бакунно-кропоткінського толку». Навколо цих ідей і починають гуртуватися його однодумці. Як історичне явище, махновщина зародилася під час окупації українських земель

німецькими та австро-угорськими військами з осені 1918 року [Верстюк 1991с: 61].

Але слід відзначити, що свою політичну діяльність Махно почав ще раніше, одразу після того, як був звільнений разом з іншими політв'язнями з Бутирської тюрми під час Лютневої революції. Повернувшись до рідного Гуляйполя вже 29 березня 1917 року він очолив селянську спілку анархічного толку. Після її реорганізації в Раду селянських депутатів, Нестор був обраний головою Ради та увійшов до складу Гуляйпільського комітету громадського порятунку. Вже на той час почали формуватися збройні загони з селян Катеринославщини для боротьби з окупантами [Кривцун 2013].

Махно, залежно від ситуації, яка складалася на території України, кілька разів змінював політичну тактику, діючи проти різних збройних формувань. Такий підхід, ґрунтувався, насамперед, на інтересах селянства та їх уподобань [Антонюк 2018].

Так, під час другого наступу більшовиків на Україну з кінця 1918 року у вирішальний момент протистояння з армією УНР, «насамперед Махно, що своїми повстанчими загонами зайняв був Катеринославщину, вдарив на праве крило лівобережного фронту і зневолив відтягнути його за Дніпро» [Крип'якевич, & Гнатевич 1936: 458].

Коли того вимагала ситуація, Махно вступав і у союз з більшовиками. Вперше прийшов він до цього у лютому 1919 року, під час загрози наступу військ А. Денікіна на Донбас. Червона армія на той час вже почала наступ на Українському фронті. Другий союз з більшовиками відбувся під час боїв із Врангелем у 1920. Але, як показали подальші події, ці угоди носили суто ситуативний характер, оскільки закінчувались конфліктами. У такий спосіб уже перший союз закінчився гострим розривом і оголошенням Махна одним із лідерів більшовиків Л. Троцьким поза законом [Верстюк 1991b: 145].

Основними розходженнями між анархістами та комуністами було різне сприйняття державного апарату. Анархісти не визнавали державу і будь-яку владу взагалі, про що нам розповідають навіть їх лозунги

«Влада породжує паразитів» та інші. Большевики ж, навпроти, вважали, що держава є необхідним етапом для побудови соціалізму [Верстюк 1991b: 146].

Проте ці розбіжності не стали на заваді спільній боротьбі, коли того вимагала ситуація, зокрема в протистоянні Добровольчій армії А. Денікіна. Останній характеризував Махна як вкрай небезпечного суперника, який «за короткий час мобілізував свої банди і завдав чималої шкоди білим у Катеринославі, хоча й не захопили місто» [Верстюк 1991b: 77].

4 січня 1919 року був відкритий Український фронт під командуванням В. Антонова-Овсієнка. Кількість військ Червоної Армії на фронті була зовсім незначною – 12 тис. багнетів та шабель й 20 гармат, чого було замало для боротьби з армією УНР, денікінцями та військами Антанти. Вельми велика надія покладалась на загони повстанців Н. Махна, який дуже швидко посилював авторитет як серед свого оточення, так і большевиків. Досить швидко зростає і його армія, яка до початку березня 1919 збільшилась з 4 до 7 тисяч бійців. В цей час на території Донбасу та Приазов'я було зосереджено до 9 піхотних і 2 кавалерійські дивізії денікінців, що становило майже половину їх сил на Південному фронті. Тому саме армії Махна було доручено протистояти ворогу на цій ділянці фронту [Верстюк 1991c: 62].

19 лютого командуючий Харківською групою військ А. Скачко віддав наказ оволодіти залізничною ділянкою Пологи-Волноваха. Невдовзі це завдання було виконано. 15 березня махновці зайняли Бердянськ, а 17-го – Волноваху. Це був значний успіх, який високо оцінив головнокомандуючий Збройними силами РСФРР Й. Вацетіс. 16 березня він поставив перед бригадою махновців завдання: розвивати наступ для оволодіння усім узбережжям Азовського моря до Таганрога включно.

Махно сумлінно поставився до цього завдання і вже в 20-х числах березня його частини підійшли до міста Маріуполь і блокували його з суші. У місті був розташований білогвардійський гарнізон, який з моря підтримувався ескадрою кораблів. Місто мало стратегічне значення, оскільки через порт Добровольча армія отримувала зброю і

спорядження. А французи, у свою чергу, планували вивозити через нього вугілля і хліб з південних губерній. Бій за місто тривав три дні й завершився перемогою махновців. Значну підтримку вони отримали від робітників металургійного заводу. Особливо кривавими були бої на території порту, де денікінці тримали оборону дві доби за підтримки французької корабельної артилерії. Але, втративши понад 250 чоловік, врешті-решт відступили. Взяття Маріуполя сприяло підвищенню популярності бригади Махна, яка починає стрімко зростати за рахунок добровольців. Виріс авторитет «батьки» й серед керівництва Червоної Армії [Верстюк 1991c: 68-69].

На його вимогу наступ на Таганрог було продовжено. 1 квітня армії Махна вдалося зайняти Новомиколаївку, потім – села Безим'янку, Весело-Вознесенське та ще кілька населених пунктів. До кінцевої мети залишалось лише 45 верств. Але 3-я Задніпровська бригада, яка йшла в авангарді наступу, все більше відривалась від решти дивізій, які були задіяні для виконання інших завдань. Крім того, махновцям доводилось самим забезпечувати себе зброєю, боєприпасами, їжею, одягом та іншим. Негативно позначились на ситуації розбіжності в поглядах серед керівництва большевиків. Цими факторами вміло скористались у штабі Денікіна і, перегрупувавши сили, завдали потужного удару в найслабше місце оборони – стик Південного і Українського фронтів. Туди було спрямовано більшу частину військ, серед яких і відомий 3-й Кубанський кінний корпус, так звана «Дика дивізія», під командуванням отамана А. Шкуро [Верстюк 1991b: 77].

7 квітня за підтримки бронепотягів, білогвардійці прорвали оборону правого флангу 13-ї армії і почали наступ на станцію Гришино, звідки відкривався прямий шлях на Волноваху та Маріуполь. Армія Махна потрапила у дуже скрутну ситуацію. За даними оперативних зведень, 8 квітня під ударами переважаючих сил противника 79-й полк 8-ї стрілецької дивізії Червоної армії почав безладно відступати і залишив станцію Оленівка, тим самим оголивши лівий фланг 3-ї Задніпровської бригади Махна, яка була атакована з боку Таганрога і, від-

биваючись, відійшла до Новомиколаївки, потребуючи негайної допомоги. Збройним формуванням А. Скачка та П. Дибенка було наказано надати допомогу Н. Махну. Але Дибенко явно не поспішав на допомогу Махну. Більше того, згодом видав наказ від 9 квітня, яким повністю поклав відповідальність за прорив лінії фронту на Нестора, не надавши йому ніякої допомоги [Верстюк 1991с: 74].

На деякий час Махну вдалося стабілізувати фронт, але з 12 квітня білогвардійці знову почали наступ, захопивши Волноваху і відрізавши шлях на Маріуполь. Увесь лівий фланг оборони був зім'ятий. Дані оперативних зведень червоних за 13–29 квітня свідчать, які запеклі бої точились на цій ділянці фронту:

13 квітня: «На фронті бригади Махна противник, перейшовши у наступ, відтіснив наші частини від Волновахи і захопив її, але контратакою були відбиті й відкинуті до села Новомиколаївка. Бій триває.»...

15 квітня: «Після упертого і жорстокого бою нами взята Волноваха».

23 квітня: «Противник у безпорядку відступає на Миколаївку, Маріуполь, Карань»...

28 квітня: «На Маріупольському напрямку затишшя. Наші війська займають наступні населені пункти: Доля – Єленівка – Олександринське – Новомиколаївка – Ігнатівка – Карань – Марієнталь – Табунщикове – Чермалик – Павлополь – Маріуполь» [Верстюк 1991с: 74-75].

Після квітневих боїв стан бригади був дуже тяжким, ресурсів не вистачало, ставались постійні конфлікти з місцевими органами Радянської влади, зокрема через політику «воєнного комунізму», яка починає активно впроваджуватись в Україні. Проте від Махна вимагали подальшого наступу, тим більше, що за інформацією командуючого 2-ї Української Радянської Армії А. Скачка «...зараз вся 2-га Українська Армія складається лише з бригади Махна» [Верстюк 1991с: 78].

7 травня армія Махна зайняла позиції по лінії Павлополь – Стила з метою подальшого просування на Таганрог. Тримали фронт махновці навіть під час повстання на чолі з Н. Григор'євим, попри заклик остан-

нього підтримати його виступ. А в середині травня продовжили наступ, просунувшись вглиб Донецького басейну, захопивши станцію Кутейниково і зайшовши таким чином в тил білим. Проте вже з 19 травня розгорнувся контрманевр білих, а їх головні сили були спрямовані проти Махна. В перший же день наступу кіннота прорвала фронт в напрямку станції Оленівка на 45 км. До 23 травня частини Махна були вже відкинуті на 100 км [Какурин 1990: 147].

Тим самим бригада Махна залишила територію Донбасу і, крім того, в цій ситуації більшовицьке політичне керівництво зайняло різко негативну оцінку щодо Махна, попри те, що військово командування червоних вважало, що продовження союзу з ним можливе. Тим не менш, 25 травня Рада Робітничо-Селянської Оборони УСРР ухвалила рішення, згідно з яким необхідно було: «1) Ліквідувати Махна в найкоротший строк...» [Верстюк 1991с: 84].

Таке рішення йшло в розріз не тільки з моральними принципами, а й здоровим глуздом, оскільки було спрямовано фактично на свідомий розвал фронту. Але розбіжності в поглядах, які ставали надалі все більш глибокими, робили союз Махна з Радянською владою неможливим. Свою позицію в цій ситуації Махно повідомив 9 червня в телеграмі, адресованій вищому державному керівництву, зокрема, В. Леніну, Л. Каменєву, Л. Троцькому та іншим: «...Я абсолютно переконаний у тому, що Центральна державна влада вважає все повстанство в цілому несумісним з державним будівництвом... ворожа, а останнім часом наступальна поведінка Центральної влади проти повстанства... із фатальною неминучістю веде до кривавих подій всередині трудового народу... Я вважаю це величезним злочином... і зобов'язаним зробити все можливе для попередження цього зла... Найбільш точним і надійним способом запобігти злочину... я вважаю залишення поста, який я займаю...» [Верстюк 1991с: 91-92].

Висновки. Отже, розрив союзу з Махном став однією з причин поразки Червоної армії на Донбасі. Цей факт згодом змушений був визнати навіть В. Ленін, який говорив, що за два роки революції більшовики

не змогли завоювати співчуття і підтримки більшості трудящого селянства України.

Нестор Махно був значимою фігурою в період української революції 1917–1921 років, зокрема під час воєнних дій на території Донбасу. Маючи самобутні політичні погляди та безумовний талант полководця він став виразником інтересів найчисельнішої верстви населення – селянства. Ця «тре-

ЛІТЕРАТУРА

- Антонюк Е. (2018). *Диктатура под видом анархии. Как жила «вольница» Махно*. Извлечено из <https://ukraina.ru/history/20181101/1021624112.html>.
- Белаш А.В., & Белаш В.Ф. (1993). *Дороги Нестора Махно: Историческое повествование*. Киев: Проза.
- Верстюк В.Ф. (1991а). *Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921)*. Київ: Наукова думка.
- Верстюк В.Ф. (1991б). *Нестор Иванович Махно. Воспоминания, материалы и документы*. Киев: РИФ «Дзвін».
- Верстюк В.Ф. (1991с). *Перший союз Н. Махна з Радянською владою. Минуле України: відновлені сторінки*. Київ: Наукова думка.
- Волковинський В.М. (1994). *Нестор Махно: легенди та реальність*. Київ: Перліт продакшн.
- Голованов В.Я. (2008). *Против Врангеля*. Извлечено

тя сила» в умовах збройного протистояння шукала свій шлях і тому не мала чіткої орієнтації на певну політичну силу – Директорію, більшовиків чи білогвардійців. Тому, опинившись між ворожими для себе силами, Махно був приречений на поразку, підтвердженням чому стала його перша спроба виступити на боці більшовиків навесні 1919 року.

- из <https://biography.wikireading.ru/68803>.
- Какурин Н.Е. (1990). *Как сражалась революция. В 2 т. Т. 2*. Москва: Политиздат.
- Кривцун А. (2013). *Приключения батьки Махно в Донбассе и не только*. Извлечено из <http://donbass.ua/news/articles/gzl/2013/11/07/v-ljubvi-i-voine-mahno-srazhalsja-na-mnogo-frontov.html>.
- Крип'якевич І., & Гнатевиц Б. (1936). *Історія Українського війська: у 2-х т. Т. 2. Ч. III. Збройні сили сучасної доби*. Львів: Видання Івана Тиктора.
- Кушніренко І. К. (2013). *Нестор Махно: від анархізму до... республіки*. Запоріжжя: Дніпровський металург.
- Чоп В.М., & Лиман І.І. (2019). *Нащадки запорожців: махновський рух у Північному Приазов'ї (1918-1921 pp.)*. Мелітополь.

REFERENCES

- Antoniuk E. (2018). *Diktatura pod vidom anarkhii. Kak zhila «vol'nitsa» Makhno*. [Dictatorship under the guise of anarchy. How the «freeman» Makhno lived.]. <https://ukraina.ru>. Retrieved from <https://ukraina.ru/history/20181101/1021624112.html> [in Russian].
- Belash A.V., & Belash V.F. (1993). *Dorogi Nestora Makhno: Istorichiskoe povestvovanie [Roads of Nestor Makhno: Historical narration]*. Kiyv: Proza [in Russian].
- Verstiuk V.F. (1991a). *Makhnovshcha: Selians'kiy rukh na Ikrayini (1918–1921) [Makhnovschina: Peasant insurgent motion is on Ukraine (1918–1921)]*. Kiyv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Verstiuk V.F. (1991b). *Nestor Ivanovich Makhno. Vospominaniia, materialy i dokumenty [Nestor Ivanovich Makhno. Memoirs, materials and documents]*. Kiev: RIF «Dzvin» [in Russian].
- Verstiuk V.F. (1991c). *Pershiy soiuз N. Makhna z Radians'koiu vladoiu [N. Makhno's first Alliance with the Soviet government]. Minule Ukrainy: vidnovleni syorinky - Ukraine's Past: restored pages* [in Ukrainian].
- Volkovyns'kiy V.M. (1994). *Nestor Makhno: legendy ta real'nist' [Nestor Makhno: legends and reality]*. Kiyv: Perlit prodakshn [in Ukrainian].
- Golovanov V.Ya. (2008). *Protiv Vrangelia [Against Vrangelya]*. wikireading.ru. Retrieved from <https://biography.wikireading.ru/68803> [in Russian].
- Kakurin N.E. (1990) *Kak srazhalas' revolyutsiya [How the revolution fought]*. (Vols. 1-2; Vol. 2). Moskva: Politizdat [in Russian].
- Krivtsun A. (2013) *Priklucheniia bat'ki Makhno v Donbasse i ne tol'ko [Adventures of Batka Makhno in the Donbass and beyond]*. <http://donbass.ua/index.html>. Retrieved from <http://donbass.ua/news/articles/gzl/2013/11/07/v-ljubvi-i-voine-mahno-srazhalsja-na-mnogo-frontov.html> [in Russian].
- Kryp'iakevych I. & Gnatevych B. (1936). *Zbroyni cyly suchasnoyi doby [The armed forces of the modern era] Istoryia Ukrayins'kogo viys'ka – History of the Ukrainian army*. (Vols. 1-2; Vol. 2 part III). Lviv: Vydannia Ivana Tyktora [in Ukrainian].
- Kushnirenko I. K. (2013). *Nestor Makhno: vid anarkhizmu do ... respubliky [Nestor Makhno: from anarchism to ... Republic]*. Zaporazhzhia: Dnaprovs'kyy metalurg [in Ukrainian].
- Chop V.M., & Lyman I.I. (2019). *Nashchadky zaporozhtsiv: makhnovs'kyi rykh u Pivnichnomu Pryazov'yi (1918-1921 rr.) [Descendants of the Zaporozhians: Makhnovist movement in the Northern Azov region (1918-1921)]*. Melitopol'. [in Ukrainian].